

Ljiljana Filipović

Povucimo se i/suočimo se S prilikama kako nam se nude¹

Prije Proslava, prije sadržaja knjige, Stefan Zweig započinje svoje djelo *Jučerašnji svijet* Shakespeareovim riječima iz *Cymbelinea*.²

Prisjećanje je to na svijet sigurnosti koji je nosio u sebi začetke povijesne tragedije. Žestoko intoniranu samodestrukciju. „Ništa nije sablaznije nego kad se u životu odjednom sučelite s nečim u istom onom liku i obliku za koji ste vjerovali da je odavno izumro i pokopan. Nastupilo je ljeto 1939. ... Nikada u životu nisam nemilosrdnije osjetio nemoć čovjeka pred svjetskim zbivanjima.³ ... Po svim zakonima razuma, trebalo je brzo spakirati knjige i rukopise i napustiti engleski otok kao moguće poprište rata ... Ali nešto se neobjašnjivo u meni protivilo toj pomisli da se spašavam bijegom. Napola je to bio prkos da ne bježim još jednom, kad me sudba ionako stalno progoni, a napola već i umor. „Suočimo se s vremenom onako kako to ono traži, rekao sam sebi samom Shakespeareovim riječima. Ako te ono treba, više mu se nemoj opirati, sada na pragu šezdesete godine! Ono najbolje u tebi, život koji si proživio, više ti ne mogu oti.“⁴

Da, prošlost mu nije mogao oduzeti, ali namučio ga je dovoljno da odustane od budućnosti. Već 1942. odigrao je Stefan Zweig posljednju partiju šaha i napisao kratku izjavu:

Prije no što odem iz života dobrovoljno i pri punoj svijesti, želim ispuniti posljednju dužnost: iskreno zahvaliti ovoj izvanrednoj zemlji Brazilu, što je tako dobro i gostoljubivo pružila utočište meni i mom radu. Svakim sam danom učio sve više voljeti tu zemlju, i nigdje ne bih radije iz temelja iznova izgradio svoj život nakon što je za mene potonuo svijet vlastitog jezika, a moja duhovna domovina Europa sebe razorila.

Međutim, započeti sve iznova nakon šezdeset godina zahtijeva posebne snage. A moje su iscrpljene nakon dugih godina beskućničkog lutanja. Zato smatram da je bolje pravodobno i uspravno skončati život, kojem je uvijek duhovni rad bio najčišća radost, a osobna sloboda najdragocjeniji posjed na zemlji.

Pozdravljam sve prijatelje! I da dožive zoru nakon ove duge noći! A ja, najnestrpljiviji, odlazim prije njih.

Stefan Zweig
Petropolis 23. 2. 1942.

Zweig se zahvalio Brazilu na gostoprimstvu i otišao zauvijek. Za njim i njegova supruga Lotte. Nije tada mogao ni slutiti da će se 2019. dogoditi brazilski izbori koji će dovesti na vlast strukturu moći od koje je bio prisiljen pobjeći.

Zweig se zahvalio Brazilu na gostoprimstvu i otišao zauvijek.

Za njim i njegova supruga Lotte. Nije tada mogao ni slutiti da će se 2019. dogoditi brazilski izbori koji će dovesti na vlast strukturu moći od koje je bio prisiljen pobjeći.

Da, suočimo se s vremenom onako kako to ono traži:

Malo toga znamo o potpuno nestalim samodestrukturnim civilizacijama. Valjda su se i one batrgale kao europska, a onda su progutale same sebe, nisu dopustile sebi, a ni drugima da otkriju način kako uživati u napretku, kako se razvijati dalje. Očito im je bilo svega dosta. Smrt ne ide iza nas. Slijedi se njezin zov. Europa tek usput popisuje broj samuobjstava izbjeglica koje još jednom izdaje. Izdaju je dobro uvježbala. Borbu za moć. Stručnjak je za manipulaciju i laž koje se seču iz Shakespeareovog djela u djelo.

Zweigovo poglavlje o „Agoniji mira“ podsjeća nas citatom iz Shakespeareova Julija Cezara:

„Sunce Rima je zašlo. Prošao naš je dan, Oblaci, dažd i opasnost stižu; našem djelu je kraj.“⁵

Cymbelineov tekst koji citira Zweig, vrijeme su velike Cymbelineove kušnje. *Nemirna su vremena*.⁶

Imogen, moja najveća utjeha, nestala;

A moja kraljica na beznadnu krevet,

I to sad kad mi prijetite strašni ratovi,

Njen sin, sad tako potreban, otišao.

*To me muči, nema nade nikakve u spas.*⁷

Cymbeline započinje s Kralju neprihvatljivom ljubavnom pričom između njegove kćeri Imogen i dobrog, ali neprikladnog za brak, Posthumusa. Predbacuje joj:

„Za prosjaka si pošla; htjela si mi prijestol/
Učinit leglom srama.“⁸

Poslije će se pokazati da muževi imaju nekoliko lica.

Cymbelineova supruga, Kraljica, pravo utjelovljenje zle mačeha, i političke spletkarice kreativna je u intervenciji u tuđe sudbine i oduzimanju života. Pritajena je i

podmukla huškačica. Zlokobna je travarica. Ipak, liječnik koji joj je i učitelj, odabire da joj ne pomogne u zlu.

Ima li veće ljubomore od one prema iskrenoj nevinosti? Prisjetimo se Tolstojeva *Oca Sergeja*. *Cymbelineova* se kći presvlači u dječaka kad joj se život nađe u opasnosti. Dvadeset i prvo stoljeće nije mnogo odmaknulo u mogućnostima spašavanja žena.

Nevini vjeruju laži. Oni drugi, spletkari, to teško podnose. Sve će učiniti da pokažu da je njihova laž bolja od nečije lakovjernosti. Da oni koji vjeruju u iskrenost tuđih riječi nisu bolji. Da bolji nisu bolji. Čak je i Posthumus sklon povjerovati u Imogeninu nevjeru. Skinuti je s pijedestala. Povjerovati da njihova ljubav nije prava. Da je odanost lako slomiti iskušenjem. A ako to i ne uspije, lako se lažira. Pa tako i Imogen i Posthumus nasjedaju na Jachimovo spletkarenje kojim želi dobiti okladu s Posthumusom da ni njihova ljubav nije ništa do privida.

Ipak, zašto toliko onih koji vole, koji se kunu u svoju ljubav, tako lako pokleknu pred klevetom?

U današnje vrijeme skrivena kamera je ta koja će svjedočiti što se zbiva u nečijoj spavaonici, u Shakespeareova doba morao se prošvercati zapisivač u kovčegu koji će opisati što se sve nalazi u ložnici. Posthumus svemu brzo povjeruje, ništa mu nije upitno. Bijesni:

„O, da je tu, da rastrgnem joj ud do uda!

Poći ću tamo i učinit to u dvoru,

Pred njezinim ocem.“

Ali onda se dosjeti:

....

„U pravoj mržnji ima još veća vještina:

Moliti da im ispuni se svaka želja.

Svi đavli pakla ne mogu ih mučiti gore.“⁹

Ipak, zašto toliko onih koji vole, koji se kunu u svoju ljubav, tako lako pokleknu pred klevetom? Jer ni sami ne vjeruju da je moguće voljeti? Toliko. Da im je osoba koju obožavaju vjerna? Da je uistinu toliko iznad svih ostalih? Možda je ipak žele srušiti s trona svoje žudnje? Izjednačiti je sa sobom. Gledati je visoka?

„Boldness Be my Friend“ („Pomozi, Smjelosti; /Od glave me do pete, Drskosti, oružaj“)¹⁰ naslovili su svoj ogled članovi njujorškog teatra Fiasco, jer kako ističu, o *Cymbelineu* se često misli kao problematičnom komadu. Ili lošem. Ili jednostavno glupavom djelu.¹¹ No ipak su se odlučili za njega riskirajući s vlastitim financijskim sredstvima. Naime, *Cymbeline* ima likove koje su željeli odigrati, a produkcije se nisu plašili jer kako su izjavili, ionako ga nitko neće gledati. Bili su uvjereni da bi mogli nagovoriti dvjestotinjak ljudi da dođu na jedanaest predstava. No održano je više od dvjestotinjak izvedbi pred tisućama gledatelja, uključujući stopedeset i devet uzastopnih predstava Off – Broadway. Uspjeh tumače time što je sažetak djela dug kao i sam komad. Osobito su ih privukle ideje vjerovanja i privida, koje se stalno ponavljaju. Da ono što se čini da jest, zapravo nije. Likovi stalno vjeruju da je istina ono što nije. Za ubijenog Clotena misli se da je Posthumus, Imogen se smatra mladićem, pa i liječnik Kraljici daje navodno smrtonosni otrov koji to nije. Ukratko, ponijelo ih je to što se istina čini lažnom, i obrnuto. *A sami tragički trenuci su točka prevrata kada se obrću u trijumf. Jasno, ni jedan od likova ne zna da će se to dogoditi. Posthumus ne zna da je Imogen živa unatoč njegovoj naredbi da je ubiju, ona vjeruje da je tijelo bez glave odjeveno u njegovu odjeću Posthumusovo, i tek na kraju komada gledatelj može sagledati kako se i što odigravalo.* Odnosno, kako navode Belariusove riječi: „Odozgo kad me spazite k'o sitnu vranu, /Znajte da položaj tek smanjuje i ističe.“¹² Naglašavaju: „Nikad ne možemo znati gdje smo u našoj vlastitoj priči“.¹³

Jedna od poteškoća s Cymbelineom je broj događaja i otkrića koji se zbivaju u posljednjem činu, sedamnaest njih, pri čemu svaki lik ponovno prepričava svoju priču. Postavlja se pitanje što je bila Shakespeareova namjera. Odlučili su ne razrješavati taj „problematični“ komad nego vjerovati tome da je Shakespeare namjerno postavio eklektične elemente jedan pored drugoga kao neki vid posebnog izazova.

A taj je posljednji čin *Cymbelinea*, toliko iznervirao Bernarda Shaw da se odlučio za intervenciju da ga poboljša stvorivši tako *Cymbeline Refinised*. Mišljenja je da se *Cymbeline*, jedan od najboljih Shakespeareovih komada nje-

A taj je posljednji čin *Cymbelinea*, toliko iznervirao Bernarda Shaw da se odlučio za intervenciju da ga poboljša stvorivši tako *Cymbeline Refinised*.

*gova posljednjeg stvaralačkog doba, raspada u posljednjem činu.*¹⁴ Iako je pri prvom čitanju imao dojam da Shakespeare nije sam dovršio djelo, nakon naknadnog čitanja priznao je da je posljednji čin pravi Shakespeare i *njegovo jezično umijeće toga razdoblja*. Kao što objašnjava, zaplet je uvijek bio prokletstvo bilo koje ozbiljne literature. S prezirom zaključuje da bi se *djetinjastiji gledatelj mogao i razveseliti otkrićem da su Polydore i Cadwal Imogenina nestala braća te da je Jachimo postao pokajnikom nimalo nalik onome kakav je bio na početku, a Imogen toliko poslušna da prihvaća muževljevu pokušaj da je ubije gotovo s nježnošću*. Međutim, odlučan je Shaw: „Ja ne mogu sudjelovati u tim infantilnim radostima“.¹⁵

Sam je poželio vidjeti bi li se oni mogli i drukčije ponašati a *jedini način da zadovolji tu znatiželju je da sam preradi taj čin*. Na kraju bez oklijevanja preporučuje u prosincu 1945. vlastitu verziju. „Publika neće znati u čemu je razlika; a nekolicina kritičara koji su čitali *Cymbeline* bit će i previše zahvalna zbog mogga kraćenja da bi se požalila.“¹⁶

Ali što je zapravo poduzeo? Umanjuje otkriće da su Polydore i Cadwal Imogenina nestala braća koji neće postati kraljevi nego ostaju u Walesu, izbacio je scenu u kojoj se Jupiter spušta s nebesa, miče i prizor britanske pobjede nad rimskim legijama koju su postigli Posthumus, Poydore i Cadwal. No njegova je Imogen ipak lik dvadesetog stoljeća. Nakon što se Posthumus pokaje, ona nastavlja isticati nemoralnost njegovih djelovanja, i zamjera što ga mora, ali ipak to čini, prihvatiti. Ona jest ukročena, ali eto, svojom odlukom. Jachimov lažni navod Posthumusovih riječi dolazi na svoje:

„O, puknut ću od smijeha

Kad pomislim da čovjek koji zna
Iz povijesti, iz priča i iz svog iskustva
Što je žena, što ne može da ne bude.
U slobodno će svoje vrijeme čeznuti
Za sigurnim ropstvom?“¹⁷

Nitko se tu ne osjeća posebno krivim, ni Posthumus koji je naredio da mu ubiju voljenu suprugu, ni Belarius koji je oteo *Cymbelineove* sinove –

„Cymbeline, nebo i moja savjest znaju
Da si me nepravedno prognao; i zato
Sam ukrao ti sinove“¹⁸.

Nije nezanimljivo da se nasuprot osjećaju krivnje piše o onome kad je se ne osjeća, a možda bi trebalo. Kad je tek izraz za okupljanje malogradanskog zatvorenog uma koje misli da je revolucionarno. Svi se u *Cymbelineu* nadaju da je grozna stvarnost tek puki san. No za Shakespearea san je život. Život je san. A u njemu je sve moguće. I žaliti se i hvaliti istodobno. Žaleći se zapravo, hvaliti se.

Što se zbiva u kasnim djelima pisca? Slute li dovršavanje autorova djela i života? Prilagođuje li se autor uvjetima života kakve mu se nude?

„Smrt, čovjek bi mislio, prirodno proganja kasna djela; a opet možda i ne. ...Ono što proganja kasna djela su pret hodna djela“, primijetio je John Updike u ogledu o piscima i umjetnicima koji se suočavaju s krajem.¹⁹ Ističe da *zadnja četiri komada koja se pripisuju Shakespeareu ne daju smrti posljednju riječ, premda se ona zbiva i u Cymbelineu, Zimskoj priči kao i u Oluji*.

Kada je kraj stvaranju, vjerojatno je pitanje koje se nameće svakoj stvarateljici. Stvaratelju. Updike ističe da *djela napisana kasno u pišćevu životu na poseban način opčinjavaju, kao i posljednje riječi, koje dodiruju smrt, i možda imaju za reći nešto zazorno*.²⁰ *Posljednja Shakespeareova djela – Periklo (1607.-08.), Cymbeline (1609.-1610.), Zimska priča (1610.-11.), i Oluja (1611.) zajedno su grupirana i nazvana romansama. Njihova forma ugađa širokoj publici, zaključuje Updike, te je nakon silnih muka i opasnosti usrećuje. Oluje, terori, i konfuzije uzmiču pred priznanjima, ponovnom ujedinjenju, zaboravu i pomirbi. Shakespeareove drame postaju paradom čuda.*

Takvo je djelo poput života kad odmakne. Kad se uviđa da je još zadataka pred nama, iako se možda čak nadamo da je sve gotovo. Taj posljednji dio, dio prije samog kraja, moguće je bar dijelom osmisliti vlastitim odabirom. Odlukom da se popravi pogrešno učinjeno.

Je li Virginiji Woolf bilo hladno kad je zadnji put ušla u rijeku, krajem jednog ožujka? U kaputu džepova punih kamenja. O čemu je razmišljala Sarah Kofman kad je sebi odlučila oduzeti život? Što je pomislio Friedrich Kittler kad je rekao: „Alle Aparaten ausschalten?“

Sam posljednji čin *Cymbeline* bio bi dovoljan i bez uvodna četiri. U njemu se nalazi i prošlost i budućnost. *Cymbeline* je poput života nakon života, djela nakon najboljeg. Krucijalni aspekt *Cymbelinea* je, kako zamjećuje David Schalkwyk, da bez obzira na to koliko je glavni zaplet vođen zabunom, zatvaranjem nevinih, pogrešnim prepoznavanjem i krivim tumačenjem, razrješenja se tih pogrešaka ne temelje na znanju.²¹ *Posthumus je toliko slomljen krivnjom, boli i kajanjem da doziva smrt, ali ne zbog toga što otkriva da je Imogen vjerna. Zbog nevjerne Imogen, kako misli, moli bogove da mu dopuste da joj služi. A i Imogen zabunom misleći da je Cloten bez glave Posthumus jer je odjeven u njegovu odjeću, oživljava svoju ljubav prema njemu. Oboje u neznanju i izolaciji cijene jedno drugo.*

Je li Virginiji Woolf bilo hladno kad je zadnji put ušla u rijeku, krajem jednog ožujka? U kaputu džepova punih kamenja.

Neobični su i paralelni doživljaji nalik na san Posthumusa i Imogen. Buđenje nakon obreda sprovoda bilo je izvedeno da bi Imogen otkrila Clotenovo tijelo pored sebe i prestravljena se ponadala da se radi o snu, da bi otkrila da se čak ni u buđenju ne može riješiti kvalitete sna kao svjesnog doživljaja.

„San je još tu; i kad sam budna, izvan mene
I u meni, ne samo zamišljen neg stvaran.“²²

Premda je za Imogen Posthumus njezin gospodar, presvučena kao Fidele navodi Luciusa da zauzme njegovo mjesto. Identiteti, ljubav i služenje se prepliću. Posthumus, također skrivajući se u drugom identitetu, kao seljak britanski²³, želi služiti kaznu za to što je naredio Imogenino ubojstvo. I njegov se vlastiti san u kojem se bogovi pojavljuju u viziji koja sve razrješava nastavlja kao nešto što se nastavlja nakon buđenja.

Cymbeline je nazvan i povijesnim komadom. Likovi se susreću sa svojom poviješću. Ali i anticipiraju budućnost.

Cymbeline završava Kraljevim riječima nakon uspostavljenog mira između Britanije i Rima:

„Objavimo taj mir
Svim svojim podanicima. Sad krenimo;
Nek jedan rimski stijeg i jedan britanski
Zajedno prijateljski zalepršaju ...
Još ruke krvave od klanja voda mije;
A nikad takvim mirom rat zaključen nije.“²⁴

Cymbeline je nazvan i povijesnim komadom. Likovi se susreću sa svojom poviješću. Ali i anticipiraju budućnost. Do vremena kad je Shakespeare napisao *Cymbeline* 1610. godine, engleski je parlament zatro projekt kralja Jakova o ujedinjenju. Trebat će još stotinu godina do Velike Britanije.²⁵

Na početku *Cymbeline*, priglupi nezajhljivi Kraljev posinak Cloten kliče:

„...Britanija je svijet
za sebe, i mi nećemo ništa plaćati da
smijemo nositi svoje nosove na licu.“²⁶

Njemački europski ministar Michael Roth izjavio je na Twitteru: „Brexit – a tragedy. Not even Shakespeare would have conceived of that ... depressing.“²⁷

No što bi Bard rekao o Brexitu?

Shakespeare je već jednom scenarij spasa udijelio Imogen u *Cymbelineu*, junakinji koja uspijeva pobjeći od zle Kraljice²⁸.

„A kamo ću? Zar samo Britaniji sunce sja?
Zar samo Britanija ima dan i noć?
Kao da naša Britanija nije dio
U knjizi svijeta no list istrgnut iz nje;
U velikom jezeru ona je labude
Gnijezdo. Molim te znaj da ima živih bića
Izvan Britanije.“²⁹

Yanis Varoufakis je komentirao da je poput Therese May i

Macbeth prepušten milosti sila koje su izvan njegove kontrole.³⁰ I postavlja pitanje može li dobar teatar biti napisan a da ne dohvati aksiome ekonomije.³¹

Shakespeare osvještava konstruiranost povijesti.³² I osobne i svjetske. Upućuje na odgovornost za budućnost.

Da nije nikad gotova. Da se ponavlja. Da se uvijek navo mora suočavati s *prilikama kako nam se nude*. Čak i *Cymbelineov* Vrač različito tumači isti san u vremenskom odmaku.

Yanis Varoufakis je komentirao da je poput Therese May i Macbeth prepušten milosti sila koje su izvan njegove kontrole.³⁰

¹ William Shakespeare (1990) *Cymbeline*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 127, prijevod J. Torbarina.

Suočimo se s vremenom / Onako kako to ono traži – prevela je M. Malichar u Stefan Zweig (1999), Jučerašnji svijet, Zagreb: Izdanja Antibarbarus

„Let's withdraw, / And meet the time as it seeks us.“ (4.3)

William Shakespeare (2008) *Cymbeline*, Oxford: Oxford University Press, str. 217

² Stefan Zweig (1999), *Jučerašnji svijet*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus, prijevod Mary Malichar

Die Welt von Gestern (1952) S. Fischer Verlag

³ Ibid. str. 345

⁴ Ibid., str. 347/348

⁵ Ibid., str. 315

⁶ W. Shakespeare (1990) *Cymbeline*, op. cit. str. 126

“The time is troublesome.” W. Shakespeare (2008) *Cymbeline*, op.cit., str. 217

⁷ *Cymbeline*: “...Imogen,/The great part of my comfort, gone; my queen/Upon a desperate bed, and in a time/ When fearful wars point at me; her son gone,/So needful for this present! It strikes me past/ The hope of comfort,” W. Shakespeare (2008.) *Cymbeline*, op. cit. str. 216

⁸ W. Shakespeare (1990) *Cymbeline*, op. cit. str. 23

⁹ Shakespeare, W. (1990) *Cymbeline*, op. cit., str. 71

¹⁰ Ibid., str. 42

¹¹ Jessie Austrian, Noah Brody & Ben Steinfeld “Boldness Be my Friend”, u *Living With Shakespeare*, https://napashakes.org/2016/03/boldness-be-my/friend

¹² Shakespeare, W. (1990.) *Cymbeline*, op. cit., str. 81

Consider,/When you above perceive me like a crow,/That it is place which lessens and sets off” (3.3. 13-15)

¹³ Ibid., str 4

¹⁴ Bernard Shaw (1946.) “*Cymbeline Refinished*” u *Geneva, Cymbeline Refinished & Good King Charles*, London: Constable and Company Limited, str. 134

¹⁵ Ibid., str. 136

¹⁶ Ibid., str 138

¹⁷ Ibid. str. 44

¹⁸ Ibid., str.84

¹⁹ John Updike, “Late Works”, *The New Yorker*, <https://www.newyorker.com/magazine/2006/08/07/late-works>, str. 13

²⁰ Ibid, str. 1

²¹ Schalkwyk, David DJ (2017.) “Cavell, Wittgenstein, Shakespeare, and Scepticism: Othello vs. Cymbeline”, *The University of Chicago*. Str.30

²² W. Shakespeare (1990.) *Cymbeline* op. cit. str.121

²³ Ibid., str. 134

²⁴ Ibid., str. 168

²⁵ Neil MacGregor (2014.) *Shakespeare's Restless World*, London: Penguin Books, str 155.

²⁶ W. Shakespeare (1990.) *Cymbeline* op. cit. str. 73

²⁷ <https://www.reuters.com> November 15, 2018 /(Brexit – tragedija. Ni Shakespeare se toga ne bi mogao dosjetiti. ... depresivno)

²⁸ Richard Wilson: The Bard on Brexit, April 23 2017, <https://kingstonshakespeareseminar>

²⁹ W. Shakespeare (1990.) *Cymbeline* op. cit. str.90

„Hath Britain all the sun that shines? Day, night,
Are they not but in Britain? I'th'world's volume
Our Britain seems as of it but not in't,
In a great pool a swan's nest. Prithee, think
There's livers out of Britain.“

³⁰ <https://www.the-guardian.com/2018/mar/19>

³¹ Yanis Varoufakis: “Shaking the superflux: Shakespeare, economics, and the possibility of justice”, (<https://www.yanis-varoufakis.com/2018/03/22/shaking-the-superflux-shakespeare-economics-and-the-possibility-of-justice-6th-annual-shakespeare-rose-lecture-19th-march-2018-rose-theatre>)

³² D.E. Landry, “Dreams as History: The Strange Unity of *Cymbeline*”, *Shakespeare Quarterly*, vol. 33, no. 1, spring 1982